
UDK 811.163.42'282'36
Pregledni članak
Primljeno: 11. XII. 2009.

ZDENKA LEŽENIĆ
Mostar

POSLJEDNJA KAJKAVSKA GRAMATIKA – *Grammatik der kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića

Sažetak

Grammatik der kroatischen Mundart Ignaca Kristijanovića (1837.) posljednja je gramatika koja opisuje fonemsko-grafemski sustav, morfologiju i sintaksu kajkavskoga književnog jezika. Definicije i napomene pisane su na njemačkome jeziku i goticom dok su kajkavski primjeri pisani starom grafijom. U radu je, uz analizu strukture Kristijanovićeve gramatike s obzirom na autorov pristup obradbi gramatičke građe, određeno njezino mjesto u povijesti kajkavskih gramatika te je prikazana njezina uloga i utjecaj na standardnojezične procese koji su se odvijali u prvoj polovini 19. stoljeća.

Ključne riječi: *gramatika, kajkavski književni jezik, povijest kajkavskih gramatika, stara grafija, morfološki arhaizmi.*

Uvod

Proces standardizacije kajkavskoga književnog jezika i njegova uzdizanja na iznadregionalnu jezičnu uporabu sustavno se može pratiti od kraja 16. stoljeća i pojave Pergošićeva *Decretuma* (1574.) te Vramčeve *Kronike* (1578.),¹ kada se još ne može govoriti o nekoj znatnijoj normiranosti kajkavskoga jezika, zatim tijekom 17. stoljeća i pojavu Habelićeva *Dictionara* (1670.) kojemu se pridružuju još dva leksikografska djela: Belostenčev *Gazophilacium* (1740.) te Sušnik-Jambrešićev *Lexicon latinum* (1742.). Time je uspostavljen kajkavski rječnički korpus, ali ne i gramatička norma. Dodamo li tomu brojna prozna, lirski i dramska djela nabožne i svjetovne tematike, kalendarske publikacije, znanstvene rasprave, službenu i privatnu prepisku, jasno je da se stvorio „književnojezični humus“, kako kaže Milan Moguš, na kojemu se dalje temeljila gramatička norma. Hrvatski kajkavski književni jezik „nije bio ma koji ‘kajkavski dijalekt u književnosti’, već književnojezični tip izgrađen na zagrebačkom dijalektu i obogaćen pojedinim inodijalektalnim elementima. HKKJ nije prihvaćao sve što je u dijakroniji bilo kajkavsko, nego je posjedovao svoju čvrstu normu.“² Godine 1779. pojavljuje se gramatika Josipa Vitkovića *Gründe der kroatischen Sprache* kojom je otpočela treća faza uspostave gramatičke norme.³ Ubrzo nakon te gramatike, koja je ostala u rukopisu, uslijedio je niz gramatika koje opisuju kajkavski književni jezik: Ignacija Szentmartonyja *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* (1783.), Franza Korniga *Kroatische Sprachlehre* (1795.), Josipa Matijevića *Horvatska gramatika*

1 Na području sjeverozapadne Hrvatske i prije 16. stoljeća postoji književna stilizacija na kajkavštini o čemu svjedoče glagoljaški tekstovi iz 15. stoljeća, *Petrisov i Kolunićev zbornik*, neliturgijski tekstovi, pravni tekstovi te kajkavske anonimne rukopisne pjesmarice. Usp. M. MOGUŠ, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, NZ Globus, Zagreb, 1995., str. 66-71; *Hrvatski kajkavski pisci*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. I., Matica hrvatska, Zagreb, 1977., predgovor Olge Šojat, str. 11-69; J. VONČINA, „O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika“, *Suvremena lingvistika*, 27/28, Zagreb, 1989., str. 65-66.

2 J. VONČINA, *n. dj.*, str. 65.

3 Usp. *isto*, str. 66. (*Gründe der kroatischen Sprache* Ivana Vitkovića prvi je sustavniji gramatički opis kajkavštine. Vidi: B. ŠTEBIH, „Kajkavska gramatika Ivana Vitkovića“, *RIhjj*, knj. 31, Zagreb, 2005., str. 329-353.)

oder kroatische Sprachlehre (1810.), Josipa Đurkovečkog *Jezičnica hrvatsko-slavonska* (1826.).

Godine 1837. izlazi posljednja gramatika koja opisuje kajkavski književni jezik – *Grammatik der kroatischen Mundart* čiji je autor Ignac Kristijanović,⁴ svećenik i nećak Tome Mikloušića,⁵ gorljivoga braniča kajkavštine čiju je književno-prosvjetiteljsku djelatnost nastavio.

Kristijanovićev književnojezični rad odvijao se u vrijeme djelovanja Ljudevita Gaja i širenja opće južnoslavenske ideje te rješavanja jezičnoga i grafijskoga pitanja – u tmurnome, mišljenjima i doktrinama uzburkanome vremenu, kako je rekao Kristijanović u uvodu svoje gramatike obrativši se kajkavcima, ali i ostaloj javnosti, kada se ne poštuju ni najsvetiji interesi naroda, tj. jezik čija je opstojnost zbog pomodarskih i drskih pritisaka postala upitnom.⁶ Svjestan kajkavskoga leksičkog bogatstva i književne baštine, koja je odražavala svu duhovnost sjeverozapadnih hrvatskih krajeva, zatim grafije koja se tu održala gotovo tri stoljeća, Kristijanović je smatrao da njegov materinski jezik nije zaslužio da ga se tek tako gurne s hrvatske književnojezične sce-

4 Kristijanović je rođen 1796. godine u Zagrebu, u obrtničkoj obitelji. Presudnu ulogu u njegovu odgoju odigrao je Tomaš Mikloušić, majčin polubrat, na čiji su nagovor roditelji uputili sina u svećenički red. Nakon zaređenja 1819. službuje po zagorskim župama, a zatim u Zagrebu, u crkvi sv. Marka. U književnosti se pojavio 30-ih godina 19. stoljeća, i to prijevodima s francuskoga i njemačkoga. Uglavnom se bavio literaturom nabožne tematike (*Blagorečja za vse celoga leta nedele, Kerščanski nauk, Pomočnik betegajučeh i umerečeh, Čtenja i evangelioni, Kratek žitek sih sveteh apostolov, Ezopuševe basne, Žitek sveteh mučenikov...*) koju nije odabrao samo kao svećenik nego kao prosvjetitelj koji će nabožnim štivom i poučiti puk. Godine 1834., u najplodnijoj fazi svoga stvaralaštva, Kristijanović pokreće *Danicu zagrebačku*, kalendarsku publikaciju koja je izlazila punih sedamnaest godina. Važan je i po prevodenju *Svetoga pisma* koje je fragmentarno objavljivao u svojoj *Danici*. Nažalost, ti dijelovi nikada nisu objedinjeni ni tiskani kao cjelina. Usp. A. JEMBRIH, „Ignac Kristijanović i njegovo mjesto u kajkavskom književno-jezičnom krugu u 19. stoljeću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU*, Varaždin, knj. 12/13, 2001., str. 229-230; O. ŠOJAT, „Život i rad Ignaca Kristijanovića“, *Rad JAZU*, knj. 324., Zagreb, 1962., str. 69-71.

5 Svećenik, autor brojnih udžbenika, prigodnih i vjerskih spisa te prijevoda. Osobito je bio istaknut kao nakladnik (objavio igrokaze Tituša Brezovačkog), a popularan je bio i njegov *Stoletni kalendar* (1819.).

6 „In dieser düstern, von Meinungen und Doctrinen bewegter Zeit, wo auch die heiligsten Interessen der Völker nicht verschont, vielmehr angegriffen werden, schwankt auch unsere theure Muttersprache zwischen den Irrgängen der Neuerungssucht, der lockenden Versuche und kecken Angriffe moderner Thorheiten.“ I. KRISTIJANOVIĆ, *Grammatik...*, *Edle hochherzige Kroaten*, str. 5.

ne. Gajeve jezične reforme on je osjećao kao strano tijelo u hrvatskoj jezičnoj tradiciji posebno se okomivši na promjenu imena: hrvatski jezik u ilirski. I upravo na procjeni stilske dotjeranosti kajkavskoga književnog jezika, njegove polifunkcionalnosti i sposobnosti da zadovolji svim komunikacijskim potrebama svojih govornika te, što je najvažnije, normiranosti, u devetnaestome se stoljeću temeljila ideja o mogućnosti da kajkavština preuzme ulogu zajedničkoga jezika za sve Hrvate.

1. Gramatikom u obranu kajkavštine

*Grammatik der kroatischen Mundart*⁷ jest gramatika kajkavskoga književnog jezika pisana na njemačkome jeziku i goticom. Gramatička građa izložena je na 246 stranica u četirima osnovnim poglavljima koja opisuju slovopis, glasove, morfologiju i sintaksu kajkavskoga jezika. Sve definicije i napomene pisane su na njemačkome jeziku, ali oprimjerenе kajkavskim i njemačkim ekvivalentima – njemački primjeri pisani su goticom, a kajkavski starom grafijom.⁸

Gramatičkom dijelu prethodi poduži uvod (*Vorrede*, XI.–XXV.), programski tekst gotovo literarne vrijednosti, u kojemu se autor kritičarski i vrlo oštro obraća javnosti, posebno onima koji zbog nepoznavanja povijesnojezičnoga razvoja materinskoga jezika olako prihvaćaju promjene, tim više što su Hrvati od pamtivijeka čuvali svoju nacionalnu, vjersku i jezičnu opstojnost kao nešto najsvetije.⁹ Nadajući se da će netko od uglednika podići glas u obranu kajkavštine, naišao je na šutnju. Stoga mu je jedino preostalo da se sam upusti u proučavanje jezika i tako dokaže da Hrvati imaju narječje koje je izgrađeno do te razine da može preuzeti ulogu službenoga jezika. Kristijanovićeva je ljutnja to veća što u aktualnoj jezičnoj politici nazire koristoljublje revnih ujedinitelja (*ei-*

7 Izraz *kroatische Mundart*, odnosno *kroatische Sprache* rabljen je u značenju kajkavski jezik.

8 Primjeri i citati pisani goticom u ovome su radu pisani latinicom dok su kajkavski primjeri preneseni u staroj grafiji prema izvorniku.

9 „Er ist nach so vielen Stürmen treu geblieben der Religion seiner Väter, aber nicht minder unverfälscht hat er seine Volkssprache erhalten, die ihm eben so unantastbar ist, als seine heilige Religion...“ I. KRISTIЈANOVIĆ, *Grammatik...*, *Vorrede*, str. XI.

frigen Verschmelzer) prema kojima osjeća prijezir smatrajući da nije rođen samo za sebe, nego za svoju domovinu: *Non mihi, sed etiam, atque multo potius, natus sum Patrae.*¹⁰

Autor se poziva na kontinuitet u proučavanju hrvatskoga jezika te citira Ivana Vitkovića, čija mu je gramatika služila kao predložak u pisanju, da je hrvatski jezik, tj. kajkavština zagrebačkoga govornog područja, prvorodena kći ilirskoga jezika te zaslužuje svoje pravo i priznato mjesto.¹¹ Osim toga, autor poštuje mišljenja uglednih filologa – Wenzela Hanka, Kopitara, Šafarika, Kuharskog i, svakako, svoga tetka Mikloušića – koji su podržavali afirmaciju kajkavštine koju zbog njezine ljepote ne bi trebalo kvariti inojezičnim utjecajima. Za primjer uzima Vojnu krajinu gdje je ta čistoća narušena pod utjecajem jezika s onu stranu bosanske granice.¹² Za očuvanje jezične čistoće nužno je proučavanje jezika, naglašava Kristijanović, za što su potrebne dobro obrađene gramatike, rječnici i drugi priručnici. Na tragu te spoznaje nastala je i njegova gramatika koja je zapravo preradba Vitkovićeve rukopisne gramatike što ju je našao u zagrebačkoj akademskoj knjižnici: (...) *so betrete ich doch nur schüchtern die philologisch-schriftstellerische Bahn durch Herausgabe neuer von mir bearbeiteten Grammatik der kroatischen Mundart, wobei ich die schon vorhandenen Werte vergleichend benützte...*¹³

2. Ustroj Kristijanovićeve gramatike

U prvome dijelu gramatike (*Lehrregeln*) u četirima potpoglavljima¹⁴ ukratko je opisan kajkavski fonemski i grafijski sustav koji se sastoji od dvadeset pet latiničkih grafema: devetnaest grafema za suglasnike (*Mi-*

¹⁰ *Isto*, str. XIII.

¹¹ „Die kroatische Sprache, welche in Agram, der Hauptstadt in Kroatien in Flor ist, ist die erstgeborne Tochter der Ilirischen Sprache...“ *Isto*, str. XVI.

¹² „...wo die kroatische Volkssprache durch Vermischung mit der Bosniern und Serben in jedem Regimentsbezirke mehr oder weniger an ihrer Reinheit verloren hat.“ *Isto*, str. XX.

¹³ *Isto*, str. XXIV. „...skromno nastavljam filološko-književnim putem izdavanjem novom obradom Grammatik der kroatischen Mundart pri čemu sam se koristio već postojećim djelima.“

¹⁴ „Von der Aussprache der Buchstaben“, „Von den Tonzeichen oder Accenten“, „Von Sylben und Wörtern“, „Von dem Wort und Redetone“.

tlaute) – *b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, z* – te šest kojima se bilježe samoglasnici (*Selbstlaute*) – *a, e, i, o, u, y*. Budući da se kajkavska grafija temeljila na mađarskoj grafiji, bez nadslovnih znakova, postojali su dvoslovi *ch, cz, sh, sz, dy, gy, ly* i *ny* kojima su se bilježili palatalni glasovi te dvoslovi *ae* i *oe* koji su dolazili samo u stranim riječima (*Caesar*). Izgovorne vrijednosti nekih fonema u kajkavskome prikazane su komparativno u odnosu na njemački, latinski, francuski i talijanski jezik pri čemu je ipak znatnija komparativnost prema njemačkome jeziku na kojemu je gramatika pisana:

- grafem [c] ispred *e, i, ae, oe, y* ostvaruje se kao /c/ (*Cicero, Cypern*), za razliku od njemačkoga gdje se bilježi kao [z], a ostvaruje kao /c/: *Zizero, Zypern*
- dvoslov *ch* izgovara se kao njemačko *tsch*: *chudo, vuchen*, a dvoslov *cz* kao njemačko *z*, odnosno hrvatsko /c/: *czirkva, otecz*
- glas /s/ dolazi sam, ali i kao dvoslov *s+h, s+z, s+k, s+t*: *shala, szin, skola, stala*, prema njemačkim ekvivalentima /sch/, /sh/, /sk/, /st/
- kao dvoslovi dolaze sekvence *d+y, g+y, l+y, n+y* (*rodyak, mozgyani, melya, konyi*) u kojima se grafem [y] ostvaruje kao /j/; isti se može ostvariti kao /i/, primjerice kao veznik (*ja y ti*)
- grafemi [y] i [x] uobičajeno dolaze u stranim riječima

Iako posebno ne opisuje kajkavski naglasni sustav, Kristijanović razlikuje tri naglasaka: oštri (akut) *szvét*, teški (gravis) *szàd* i zavnuti (cirkumfleks) *ja szê̂m*. Prvi dio gramatike završava kratkim odjeljkom o slogu i govornoj intonaciji.

Drugi i najopsežniji dio gramatike (od 6. do 146. str.) opisuje morfološku razinu kajkavskoga jezika. Poglavlje počinje pregledom vrsta riječi prema promjenjivosti. Uz njemačko nazivlje za vrste riječi Kristijanović usporedo navodi i kajkavsko gramatičko nazivlje.¹⁵

15 Ujednačavanje kajkavskoga i štokavskoga jezikoslovnog nazivlja sustavno se može pratiti od 18. stoljeća, koje i jest zlatno doba kajkavskoga književnog stvaralaštva. U razdoblju od 1772., kada izlazi Rajpsova *Nemška gramatika*, gramatika njemačkoga jezika pisana na kaj-

Promjenjive vrste riječi:

1. *Das Nennwort, ime*
2. *Das Fürwort, zaima* (= zamjenica)
3. *Das Zeitwort, vremenorech* (= glagol)
4. *Das Mittelwort, delnorech* (= particip)

Nazivom *ime* (*das Nennwort*) objedinjene su imenske riječi: imenice (*das Hauptwort, szamoztavno ime*), pridjevi (*das Beiwort, pridavno ime*) i brojevi (*das Zahlwort, brojnik*).

Nepromjenjive vrste riječi:

5. *das Nebenwort, priztavek* (= prilog)
6. *das Vorwort, predztavek* (= prijedlog)
7. *das Bindenwort, veznik* (= veznik)
8. *das Zwischenwort, medztavek* (= uzvik)

Nakon podjele riječi na promjenjive i nepromjenjive, slijede poglavlja u kojima detaljnije obrađuje svaku vrstu zasebno.

U prvome poglavlju drugoga dijela gramatike definirane su imenice kao riječi kojima imenujemo osobe, stvari, radnju, osobinu ili stanje,¹⁶ a s obzirom na opseg značenja razlikuje vlastite imenice (*laztovito ime*), opće (*obchinzko ime*) i imenice koje označavaju mnoštvo – *zkupno ime*, tj. kolektivne imenice. Od gramatičkih kategorija određuje rod i broj imenice te sklonidbu. Opisujući imenice ženskoga roda, uočava da uglavnom svršavaju na *-a*, ali da su ženskoga roda i imenice s dočetcima *-azt, -ezt, -osh, -poved* (*mazt, chelyuzt, zapoved*) za razliku od imenica muškoga roda istih dočetaka: *hrazt, brezt, mozt*. U istome poglavlju

kavskome, do 1837. godine i pojave Kristijanovićeve gramatike, izlaze najvažnija kajkavska leksikografska djela i čak sedam gramatika – gramatike kajkavskoga književnog jezika pisane na njemačkome jeziku i gramatike njemačkoga jezika pisane na kajkavskome. Usp. K. LEWIS – B. ŠTEBIH, „Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku“, *Rasprave Ihj*, 30 (2004.), Zagreb, str. 108-109; S. HAM, „Stare hrvatske gramatike“, „Hrvatske gramatike od ilirizma do kraja 19. stoljeća“ *Povijest hrvatskih gramatika*, NZ Globus, Zagreb, 2006., str. 11-159.

16 „Das Hauptwort, womit wir eine Person odet Sache, oder auch eine Handlung, eine Eigenschaft oder einen Zustand [...] bennenen ist dreierlei...“ I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 7.

o rodu imenica autor upozorava na zbirne imenice tipa *bratja/bracha, detza, derva* te na imenice koje imaju samo množinu (*pluralia tantum*): *perszi, vile, jaszle...* Naime, Kristijanović dobro razlikuje broj imenica: jedninu (*jedinobrojnik, einfach Zahl*) i množinu (*vechbrojnik, vielfach Zahl*), od zbirnih imenica koje označavaju nebrojivu količinu (*terszje, cvetje, perje*). U odnosu na starije hrvatske gramatike, koje uglavnom prikazuju sklonidbu od šest padeža,¹⁷ Kristijanović ima sedam padeža (*padanya*) koji odgovaraju i suvremenoj jezičnoj normi, a čije nazive donosi na latinskome i njemačkome jeziku:

Der Nennfall – Nominativus
Der Zeugefall – Genitivus
Der Gebefall – Dativus
Der Klagefall – Accusativus
Der Rufefall – Vocativus
Der Ortsfall – Localis
*Der Werkzeugfall – Instrumentalis*¹⁸

Prema nastavku u G jd. Kristijanović razlikuje tri, odnosno četiri imeničke promjene za koje navodi primjere: *a*-vrste (*gozpodar*), *e*-vrste (*popjevka*) i *i*-vrste (*kokosh*).¹⁹ Četvrti deklinacijski tip odnosi se na jednakosložne i nejednakosložne imenice srednjega roda – *govorenye, telo; vreme*. Primjerice, kao imenica *vreme* dekliniraju se one imenice koje u kosim padežima nemaju isti broj slogova u odnosu na N: *breme – bremena, szeme – szemena, pische – pischeta, dete – deteta*.

17 Usp. S. HAM, *Povijest hrvatskih gramatika*, NZ Globus, Zagreb, 2006. (Vitkovićeve gramatika, koja je Kristijanoviću bila uzorom, također prikazuje deklinacijski sustav od šest padeža.)

18 Njemačke složenice izravno ukazuju na temeljno značenje padeža: *geben* – dati, *zeugen* – roditi, *klagen* – tužiti, *rufen* – zvati...

19 Usp.: I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 12-28. Naime, Dijana Stolac u svom članku „Deklinacija imenica u gramatici Ignaca Kristijanovića“ kaže da „Kristijanovićevoj navodi tri deklinacijska tipa s nekoliko podtipova. [...] Prvi je deklinacijski tip *Gozpodar*. [...] Drugi je deklinacijski tip *Popjevka*. [...] Podtipovi ove deklinacije jesu *Joso* i *Kokosh*. Treći deklinacijski tip predstavljaju tri imenice: *Govorenye, Telo* i *Vreme*.“ Usp. D. STOLAC, „Deklinacija imenica u gramatici Ignaca Kristijanovića“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, vol. 32, Zagreb, 1998., str. 181.

Pregled imeničkih nastavaka:

	a-vrsta		e-vrsta		i-vrsta	
	jd.	mn.	jd.	mn.	jd.	mn.
N	∅	-i	-a	-e	∅	-i
G	-a	-ov -ev	-e	-ih ∅	-i	-ih
D	-u	-om -em	-i	-am	-i	-am -jam
A	-a	-e	-u	-e	=N	=N
V	=N	=N	=N	=N	=N	=N
L	-u	-eh -ih	-i	-ah	-i	-ih -ah -jah
I	-om -em	-i -mi	-um	-ami	-jum -um	-mi -ami -jami

Iz tabličnoga prikaza vidljivo je da su u kajkavskome dobro očuvani stari padežni nastavci s dvostrukim i trostrukim dočetcima u genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu. U deklinaciji nekih imenica *a*-vrste uočava nepostojano *e* u genitivu: *mladenecz* – *mladencza*, *ogeny* – *ognya*, *Pavel* – *Pavla*, ali isto tako da postoje mnoge imenice koje ne podliježu toj promjeni: *kumek* – *kumeka*, *osmeh* – *osmeha*. Osim toga, uočava i distinktivnu ulogu fonema /e/ u obličnoj homonimiji:

N *pesek* (pijesak) : *pesek* (psić)
 G *peska* : *peseka*

Iako je vokativ jednak nominativu, autor napominje da postoje imenice koje u vokativu dobivaju nastavak *-e*: *O Gozpone!*, *O Bose!*, *O kume!*

U napomenama o instrumentalu Kristijanović kaže da nastavci mogu biti dvojaki *-om/-em*, odnosno imenice koje završavaju na *ch*, *j*, *ny*, *ly*, *s*, *sh* ili u posljednjemu slogu nominativa imaju *e* dobivaju dočetak *-em*:

z-lojem, z-kralyjem, z-lonczem. Također, razlikuje prijedložni i besprijedložni instrumental imenice *put – pred putom / ishel szem putem*. Posebnost je instrumentalni prijedlog *z* koji je u pisanju spojen s imenicom dok se ostale prijedložno-imenske sveze pišu kao dvije riječi:

L mn. *Pri materah; Pri kokoshih*

I mn. *Z-materami; Z-kokoshmi*

Uz imenicu *popevka*, koju navodi kao paradigmatski uzorak *e*-vrste, dana je i deklinacija vlastitoga imena *Joso* sa singularnim i pluralnim oblicima: *Jose, Josih, Josam...*

Sedmo poglavlje o deklinaciji imenica odnosi se na nepravilnu sklonidbu imenice tipa *dan / den*, te imenica *mati i kchi* (nekadašnja *r*-deklinacija).

Morfološki opis imenica autor završava pregledom onih imenica u kojih je specifična tvorba množinskih oblika: *dete – detcza, nebo – nebesza, oko – ochi, macze – machichi, chlovek – lyudi...*

Nakon prikaza imenica slijedi dio o pridjevima koji počinje kratkim definiranjem vrste riječi. Prema značenju Kristijanović razlikuje tri vrste pridjeva:

- pridjeve koji znače osobinu stvari ili bića (*veren szluga, okrugla zdela*), odnosno opisne pridjeve
- posvojne pridjeve: *szeztrin mus, kosovo fuchkanye*
- pridjeve koji imaju vremensko i brojčano značenje: *drugo dete, lannyzka zima*

Iako nema cjelovitoga definiranja, a ni detaljnijega opisa pridjevskoga vida, autor razlikuje određeni oblik pridjeva, koji završavaju na *-i*, i neodređeni oblik pridjeva (*der bestimmt und unbestimmt Artikel*): pridjevi koji označavaju pojedinačnu osobu, ili životinju, uvijek su neodređeni – *bratov* (tj. posvojni pridjevi); pridjevi koji označavaju cijeli rod, zatim redni brojevi, komparativi te pridjevi koji ukazuju na sadašnjost ili prošlost uvijek su određeni: *peszji, muski, pervi, ztojechi, pozabivshi*. Iz primjera se vidi da Kristijanović među pridjeve uvrštava i redne brojeve i participe, tj. potvrđuje pridjevsku sklonidbu rednih brojeva te parti-

cipnih oblika s atributnom funkcijom.²⁰ Pridjevsko značenje uočava i u zamjenice *sav – vesz, vsza, vsze*.

Također, Kristijanović navodi primjere za predikatnu službu pridjeva koju, doduše, ne imenuje imenskim predikatom: *dobro dete – dete je dobro; duga halya – halya je duga*.

Nastavke za oblikovanje roda pridjeva možemo prikazati tablično:

m. r. Jd.	ž. r. jd.	sr. r. jd.
Ø	-a	-o
Szvet	szveta	szveto
-i	-a	-o
czeszarzski	czeszarzka	czeszarzsko
-ej, -ji, -oj, -gyi, -ch, -chi, -ash, -shi: Brej, Bosji, tugyi, vruch, domachi,...	*	-e Breje, Bosje,...

(* Za ž. r. ne navodi primjere, podrazumijevaju se dočetcí na *-a*: *Bosja, vrucha*...)

Iz prikaza tvorbenih morfema zamjetno je da Kristijanović pomiče morfemsku granicu i zadire u korijen riječi: *vru-ch, vru-che, tu-gyi, tu-gye*.

Iako se sustavno ne bavi tvorbom riječi, Kristijanović objašnjava da postoje korijenski pridjevi (*reine Wurzelwörter*) – *nov, lep, jak* i izvedeni pridjevi (*abgeleitete Wörter*) koji često nastaju upravo od imenica: *chlovek – chlovechji – chlovechen – chlovechanszki; machka – machkin – machji*.

Kao primjer sklonidbe pridjeva daje paradigmu pridjeva *szvet* i *zadnyi* (*szvet, szvetoga, szvetomu; zadnyi, zadnyega, zadnyemu*...). Naime, prema nominativu jednine pridjeva srednjega roda autor razlikuje dvije promjene: s dočetnim *-o* i dočetnim *-e*.

20 Usp. Lj. KOLENIĆ, „Glagolski pridjevi i prilozi“, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike*, Osijek, 2003. str. 93-101.

Nakon napomena o pojedinim padežima, slijedi opis stupnjevanja pridjeva:

- prvi stupanj, *polositelni*
- drugi je *razsuditelni ztupaj*
- treći stupanj ili *izvisitelni ztupaj*

Kajkavska su posebnost pridjevi koji u pozitivu dobivaju prefiks *pri-* s pojačavajućim značenjem – *prikladno*, a odgovara njemačkomu obliku *ziemlich / ziemlich kühl*. Komparativ se najčešće tvori nastavcima *-shi*, *-sha*, *-she*: *vucheneshi chlovek*, *bogatesha Gozpa*, *lepshe dete*, no mnogi pridjevi imaju više komparativnih oblika (*vrucha*, *vruche*, *vrucheshi / vruchejji*; *mehka*, *mehko*, *mehkeshi / mehkeji*), a zamjećuje i supletivne osnove u komparaciji: *vnogo – vech*; *dober – bolshi / bolyi*; *zel – gorshi / gorji*.

Superlativ se u kajkavskome jeziku tvori predmetkom *naj* i komparativa – *naj prikladneshi*, što se piše rastavljeno, ali i predmetkom *pre-* koji se dodaje na pozitiv – *prelepi*. Takav se oblik najčešće rabi u oslovljavanju osoba kojima se obraćalo s posebnim poštovanjem (*Preizvisheni, Preszvetli y Prepostuvani Gozpodin Biskup*)²¹, što možemo pripisati utjecaju latinske jezične tradicije.

Na kraju poglavlja autor navodi one pridjeve koji se ne mogu komparirati: posvojni (*Petrov*), gradivni (*platnen*), pridjevi s vremenskim i količinskim značenjem (*protuletni*, *pervi*) te pridjevi koji svojim značenjem upućuju na krajnju osobinu: *mertev*, *tugyi*.

Poglavlje o brojevima počinje kratkom definicijom te vrste riječi nakon čega slijedi podjela brojeva i njihova promjena. Prema količini koju kazuju, brojevi su podijeljeni na određene i neodređene (*bestimmte und unbestimmte Zahlwörter*).

Određeni brojevi:

- a) glavni: *jeden* se mijenja kao pridjev *szvet*; brojevi *dva*, *tri* i *chetiri* imaju svoju paradigmu,²² pet i brojevi veći od pet također su pro-

21 I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 40: *Excelentissimus, Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Episcopus*.

22 *Isto*, str. 44-45: *Dva, Dveh, Dvem, O dva, Pri dveh, Z-dvemi; Tri, treh, trem...; Chetiri, Chetireh, Chetirem...*

mjenjivi – u D, L i I mijenjaju kao i riječi uz koje stoje (*pri petih kravah, z-petemi kravami*) dok su N, G, A i V jednaki, a imenica dolazi u genitivu; izvedeni brojevi od 11 do 19 tvore se sufiksom *-najzt* (*jedenajzt*); stotice se pišu rastavljeno (*tri zto y pet*)

- b) redni: mijenjaju se kao pridjev *szvet*
- c) zbirni: tvore se nastavcima *-oj, -oji, -oja, -oje, -eri, -era, -ero* i najčešće dolaze uz zbirne imenice ili imenice koje imaju samo množinu, a znače jedan predmet (*pl. tantum*) – *dvoja, chetveri*
- d) množni (*Vervielfältigungszahlen*): nastaju slaganjem broja i morfema *verzten* ili *-ztruk*, a znače kolikostruko je što (*jednoverzten, trojztruk*)
- e) priložni (*Wiederholungszahlen*), tj. brojevi koji znače po koji put, a nastaju dodavanjem riječi *put(a)* ili morfema *-krat* glavnim i rednim brojevima: *jedenput, jedenkrat, pervi put*; kajkavska je posebnost oblik rednoga broja s dočetkom *ch* – *pervich, drugoch*
- f) dijelni (*Eintheilungszahlen*): sveza prijedloga *po* i glavnoga broja: *jeden po jeden*

Neodređenim brojevima ne određujemo točnu, nego približnu količinu što nije svojstveno samo brojevima nego i drugim vrstama riječi koje autor uvrštava u ovu podjelu:

- zbirne imenice: *jato, cheta, zbor, drustvo*
- brojevni prilozi (*Zahlen-Nebenwörter*): *mervo, mnogo, tuliko*
- neodređene zamjenice (*Zahlen-Fürwörter*): *nigdo, nikaj, negdo*
- pridjevi (*Zahlen-Beiwörter*): *predzadnyi, srednyi*

Slijedi poglavlje o zamjenicama koje su definirane vrlo kratko: „Die Fürwörter vertreten die Stelle der Hauptwörter, und stehen bisweilen neben ihnen.“²³ Prema značenju Kristijanović razlikuje sedam vrsta zamjenica: osobne zamjenice, povratnu zamjenicu *szebe / sze*, posvojne

²³ *Isto*, str. 50.

zamjenice, pokazne, odnosne, upitne i neodređene. Povratno-posvojna zamjenica *szvoj* uvrštena je među posvojne zamjenice (*moj, tvoj, szvoj...*). Za sve vrste zamjenica dani su paradigmatski primjeri s naglašenim i nenaglašenim oblicima, s tim da je u potpunosti izostavljen vokativ, što znači da ni za jednu zamjenicu nije naveden vokativni oblik.

Evo primjera sklonidbe osobnih zamjenica:

Jednina:

1. <i>Ja</i>	<i>Ti</i>	<i>On</i>	<i>Ona</i>	<i>Ono</i>
2. <i>Mene, me</i>	<i>Tebe, te</i>	<i>Onoga, nyega, ga</i>	<i>One, nye, je</i>	<i>Onoga, nyega, ga</i>
3. <i>Meni, mi</i>	<i>Tebi, ti</i>	<i>Onomu, nyemu, mu</i>	<i>Onoj, nyoi, joj</i>	<i>Onomu, nyemu, mu</i>
4. <i>Mene, me</i>	<i>Tebe, te</i>	<i>Onoga, nyega, ga</i>	<i>Onu, nyoj, ju</i>	<i>Ono, nye, je</i>
5. <i>Pri meni</i>	<i>Pri tebi</i>	<i>Pri onem, nyem</i>	<i>Pri onoj, nyoj</i>	<i>Pri onem, nyem</i>
6. <i>Z-menum</i>	<i>Z-tobum</i>	<i>Z-onem, z-nyim</i>	<i>Z-onum, z-nyum</i>	<i>Z-onem, Z-nyim</i>

Množina:

1. <i>Mi</i>	<i>Vi</i>	<i>Oni</i>
2. <i>Nasz</i>	<i>Vasz</i>	<i>Oneh, nyih, ih</i>
3. <i>Nam</i>	<i>Vam</i>	<i>Onem, nyim, im</i>
4. <i>Nasz</i>	<i>Vasz</i>	<i>One, nye, je</i>
5. <i>Pri nasz</i>	<i>Pri vasz</i>	<i>Pri oneh, nyih</i>
6. <i>Z-nami</i>	<i>Z-vami</i>	<i>Z-onemi, z-nyimi</i> ²⁴

Najviše pozornosti posvećeno je opisu kajkavskoga glagolskog sustava koji je prikazan na 56 stranica gramatike (od 60. do 116. str.). Poglavlje počinje već uobičajeno kratkom definicijom vrste riječi: „Das Zeitwort ist ein Wort, welches dem Subjecte entweder eine Handlung, ein Leiden oder einen Zustand beilegt, und zugleich die Zeit anzeigt, wann solches geschieht.“²⁵

Nadalje, Kristijanović u šest poglavlja poprilično sustavno analizira gramatičke kategorije glagola: glagolski način, vrijeme, lice, tvorbu gla-

²⁴ *Isto*, str. 51-52.

²⁵ *Isto*, str. 60.

gola, tj. morfološke značajke, promjenu glagola te glagolski vid (*Zeitdauer der Zeitwörter*).

Prema načinu na koji je izrečena glagolska radnja (...*wie die Handlung, Das Leid oder der Zustand Statt findet...*), autor razlikuje obavijesni način (indikativ),²⁶ zapovjedni način (imperativ),²⁷ uvjetovani način (konjunktiv),²⁸ dopusni način²⁹ te neodređeni način s obzirom na subjekt i njegov broj, tj. infinitiv.³⁰ Također, neodređenu glagolsku radnju kazuju i riječi izvedene od glagola (*verbalia*): supin³¹ – *idem zpat*, participi – *poszlushajuche dete*, gerundiv (*Vertretunswort*) – *chtejuch vnogasze navchish* te glagolske imenice (*substantivum verbale*) – *chujenye*.

Glagolskim se oblicima izriče prošla, sadašnja i buduća radnja: „1) Die gegenwärtige; 2) die vergangene, welche noch zwei andere Abwandlungen zu haben pflegt, nämlich die halbvergangene und die längstvergangene Zeit; 3) die künftige Zeit.“³² Za izricanje prošlosti u kajkavskom se jeziku rabe perfekt i pluskvamperfekt. Naime, kajkavski nema ni aorista ni imperfekta.

S obzirom na mijenjanje glagola po licima razlikuju se lični i nelični glagolski oblici (*persönliche und unpersönliche*). Lični glagoli imaju oblike za sva tri lica u jednini i množini, a tu, osim pomoćnoga glagola *biti*, čija je paradigma prikazana u svim glagolskim oblicima, a u napomenama opisana njegova uporaba, pripadaju radni i trpni oblici, participi, povratni i nepravilni glagoli.³³ Nelični glagolski oblici mogu biti dvovrni: pomični i nepomični (*beweglich und unbeweglich*). Pomični katkada mogu imati oblike za 1. i 2. lice, a nepomični imaju samo 3. l. jd. Odjeljak

26 *N. mj.*: „...die anzeigende Art: ...ja ztojim, ti szi delal...“

27 *N. mj.*: „...die gebiethende Art: ...chini pravo, bojsze Boga, y nikogasze neplashi...“

28 *N. mj.*: „...die bedingende Art: ...bisze na put odpravil, dabi znal, da lepo vreme oztane...“ (U stvari je to kondicional I. koji tvori od glag. pridjeva radnoga i oblika gl. biti – *bi*, kao otkamenjenoga aorista. Usp. M. LONČARIĆ, *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 108-112.)

29 I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 60: „...die zulassende Art: ...ako dojde, naj z-nami je...“

30 *Isto*, str. 61: „...die unbestimte Art: ...obečati, pak nedersati, ni posteno...“

31 Kajkavski je očuvao supin kao dopunu uz glagole kretanja, a od infinitiva se razlikuje time što ne završava na *-i*.

32 I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 61.

33 *Isto*, str. 62: „1) Das hülfs Zeitwort; 2) das thätige Zeitwort; 3) das leidende Zeitwort; 4) das Mittel Zeitwort; 5) das zurückführende Zeitwort; 6) das mangelhafte Zeitwort.“

o sprezivim i nesprezivim glagolskim oblicima nije potkrijepljen primjerima te je sama definicija ostala nedorečena.

Prema morfološkim značajkama glagoli su podijeljeni u šest vrsta³⁴ koje su određene tako što se od 1. l. prezenta odbaci nastavak. Usporedno je dan i infinitivni oblik:

1. vrsta: *A nesz-em (-ti)*
B pi-jem (-ti)
C zna-m (-ti)
2. vrsta: *puh-nem (-nuti)*
3. vrsta: *puz-im (-eti)*
4. vrsta: *var-im (-iti)*
5. vrsta: *mah-am (-ati)*
6. vrsta: *zamah-ujem (-uvati)*

Iz prikaza glagolskih vrsta vidljivo je da samo prvu vrstu dijeli u tri razreda. Svaku vrstu opisuje detaljno donoseći primjere oblika glagola za sadašnjost, infinitiv, radni i trpni oblik: I.A vrsta – *treszem, treszti, treszel, treshen*.

U poglavlju o promjeni glagola (*Abwandlungsart der Zeitwörter*) sustavno je opisan i primjerima potvrđen sustav glagolskih oblika u kajkavskoj jezičnoj praksi:

- prezent: *kuh-am*
 perfekt: *jeszem kuhal (-a, -o)*
 pluskvamperfekt: *jeszem bil (-a, -o) kuhal (-a, -o)*
 futur: *budem kuhal (-a, -o)*³⁵
 imperativ: *kuhaj (naj kuham)*
 kondicional I. i II.: *bi kuhal (-a, -o); bi bil (-a, -o) kuhal (-a, -o)*
 infinitiv: *kuhati*
 supin: *kuhat*

34 U toj se podjeli poveo za Dobrowskym, kako sam kaže: „...wollen wir die Zeitwörter nach Dobrowsky's Methode...“ *Isto*, str. 70.

35 Osim futuro II., budućnost se u kajkavskom može izreći i naglašenim prezentom glagola *htjeti* i infinitivom (*hochu delati*) te prezentom svršenih glagola koji se tvori predmetkom *po-* (*pojdem, poneszem, popelyam...*). I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 84.

particip sadašnji: *kuhajuchi* (-a, -e)
 budući: *buduch kuhajuchi* (-a, -e)
 prošli: *kuhavshi* (-a, -o)
 glagolski pridjev radni: *kuhal* (a, o)
 glagolski pridjev trpni: *kuhan* (a, o)
 gerundiv: *kuhajuch*
 gl. imenica: *kuhanye*

Kristijanović razlikuje sklonjive participne oblike (*Mittelwort*) s atributnim značenjem od nesklonjivih gerundiva (*Vertretungswort*) s priložnim značenjem. Participe imenuje prema vremenu i stanju koje kazuju: „Mittelwort gegenwärtige Zeit, Mittelwort künftige Zeit, thätiges Mittelwort der vergangenen Zeit I., thätiges Mittelwort der vergangenen Zeit II., leidendes Mittelwort der vergangenen Zeit.“³⁶ Iz dodatne napomene doznajemo da u narodnome jeziku te u zastarjelim djelima, kao što je Vitkovićev jezični priručnik, postoje oblici *kuhashe*, *recoh*, *beshe*, odnosno aoristni i imperfektni oblici koji su se u kajkavskom izgubili.

Slijedi odjeljak (*Von Zeitwörtern leidender Gattung*) u kojemu se opisuje trpno glagolsko stanje koje se može iskazati na dva načina: radnom obliku glagola doda se čestica *sze* – *penezi troshesze nezpametno* (Kristijanović napominje da treba razlikovati česticu od povratne zamjenice s povratnim glagolima – *vmivati sze*); glagolskim pridjevima trpnim (*mit dem leidenden Mittelworte*) – *penezi jeszu brojeni*. Napominje se također da Hrvati radije rabe prvi pasivni oblik te da se pasivne konstrukcije iz stranih jezika češće prevode u aktivno stanje: „...nashi szu predobili Franczuze, Franzosen sind von den Unsrigen überwunden worden.“³⁷ Kao primjer trpnoga stanja glagola dana je paradigma glagola *lyubiti sze* i *hvalyen* (-a, -o) *biti*.

Prema izvršenosti glagolske radnje (*Zeitdauer der Zeitwörter*) Kristijanović razlikuje glagole svršenoga i nesvršenoga vida (*perfective* i *imperfective*). Glagolski vid važna je gramatička kategorija glagola što naglašava i Kristijanović – da bi iskazali izvršenost glagolske radnje, drugi

³⁶ *Isto*, str. 91.

³⁷ *Isto*, str. 94.

se jezici, primjerice francuski, talijanski i njemački, moraju služiti različitim konjugacijskim oblicima dok se u hrvatskome jeziku izvršenost iskazuje jednim oblikom, odnosno oprjekom po svršenosti: *zdignem – zdigati, vumrem – vumirem*. Opis glagolskoga vida završava prikazom glagola *zdigati – zdignuti* u svim glagolskim oblicima.

Nadasve opširno poglavlje o glagolima završava kraćim opisima i napomenama o povratnim i bezličnim glagolima, nepravilnim i nepotpunim glagolima te o participima.

Nakon opisa promjenjivih vrsta riječi slijedi pregled nepromjenjivih riječi: *prilozi – priztavek, prijedlozi – predztavek, veznici i uzvici – medztavek*. Čestice nisu prikazane kao posebna vrsta riječi.

Poglavlje o prilozima počinje kratkom definicijom priloga kao vrstom riječi koje stoje uz glagol i pobliže označavaju okolnosti pod kojima se odvija glagolska radnja: *jako lyubiti*. Kristijanovićeva podjela priloga vrlo je opsežna – prema značenju on razlikuje čak petnaest vrsta priloga:

- prilozi izvedeni od pridjeva ili brojeva (*dobro, lepo*)
- prilozi koji ukazuju na mjesne i vremenske okolnosti: *doma, dilyem, danas, ov chasz*
- prilozi koji objašnjavaju kojim se redom nešto događa: *redom, najpredi, keszneshe*
- prilog količine: *mervichek, za jen griz*
- načinski prilozi:³⁸ *na izti nachin, ravnotak*
- potvrdni i niječni: *da, doizto, ne tak, nedaj Bog*
- prilozi koji znače nedoumicu, sumnju: *ako je iztina, morebiti*
- prilozi kojima posvjedočujemo, uvjeravamo: *chuj, glej*
- upitni prilozi: *jeli?, kaj?, kak?*
- prilozi koji znače zajedničku, skupnu, objedinjenu radnju:³⁹ *vsze zkupa, obchinzki, szlozno*
- razlikovni prilozi: *drugach, oszebujno, szuprotno*
- prilozi koji se ne mogu svrstati ni u jednu od četrnaest skupina, a označavaju različite okolnosti: *neprigodno, polahko, szedechki, to Bose, verlo, vszikak*

38 Kristijanović ih naziva usporednima – *Von vergleichende Nebenwörtern*.

39 *Von versammelnden Nebenwörtern*.

Iz ovoga se prikaza vidi da su među priloge uvrštene i druge vrste riječi – zamjenice, uzvici i čestice.

Opisujući prijedloge, Kristijanović ih dijeli na one koji ne mogu stajati samostalno od riječi ispred koje stoje: *pre-*, *pro-*, *raz-*, *do-* (*prepiliti*, *proztran*, *razdrapiti*, *dolevati*...) te prijedlozi koji su samostalni u odnosu na riječ pred kojom stoje. Naime, riječ je o poistovjećivanju prefiksálnih tvorbenih dijelova i prijedloga. Slijedi pregled prijedloga i prijedložno-imenskih sveza po padežima. Iz primjera kojima potkrjepljuje prijedložno-imenske sveze vidimo da se većina prijedloga piše odvojeno od imenice, ali neki i sa spojnicom. Osim instrumentalnoga prijedloga *s* (*z-bratom*), što se već vidjelo iz paradigme imenica, tako se piše sveza *z + G* (*z-nebesz*, *z-krisa*), *k + D* (*k-szebi*, *k-jutru*), *v + A, L* (*v-perzt sze vrezati*, *v-Krapinu*). Prema primjerima *vu vrece* / *v-perzt* očito je da se razlikuje pisanje prijedloga s popratnim vokalom i bez njega.

Veznici, riječi kojima se povezuju rečenični dijelovi i rečenice, u Kristijanovićevoj su gramatici podijeljeni na čak deset vrsta: *Verbindende Bindewörter*, *Trennende Bindewörter*, *Bedingende Bindewörter*, *Entgegengesetzte Bindewörter*, *Zugende Bindewörter*, *Eine Ursache angehende Bindewörter*, *Folgernde Bindewörter*, *Ordrende Bindewörter*, *Vergleichende Bindewörter*, *Ausnehmende Bindewörter*.

Osim veznika među primjerima prepoznajemo priloge, prijedložne izraze ili pak zamjenice, odnosno riječi koje mogu preuzeti vezničku službu u rečenici.

Na kraju podjele riječi Kristijanović se bavi uzvicima (*medztavek*), riječima kojima se izražava raspoloženje. Zanimljivo je koliku je važnost autor dao toj vrsti riječi podijelivši ih prema značenju na čak četrnaest vrsta razlikujući uzvike koji odaju radost, čuđenje, žalost, želju, prijekor... Primjeri kojima potkrjepljuje svoju podjelu, najčešće su preuzeti iz svakodnevnih jezičnih situacija ili su pak biblijskoga podrijetla. Upravo su uzvici najviše potvrđeni primjerima zazivanja Božje pomoći u svakodnevnome govoru: *ah da bi Bog dal!*, *Bog sivi!*, *hvala Bogu!*, *z-Bogom!*, *Bog daj!*, *Bog obchuvaj!*

Treći dio gramatike u trima većim poglavljima na osamdesetak stranica (od 146. do 229. str.) opisuje sintaksu kajkavskoga jezika: slaganje i povezivanje rečeničnih dijelova, njihovu ovisnost te red riječi.⁴⁰

Nakon što se u prvome poglavlju bavi slaganjem i povezivanjem rečeničnih dijelova: imenskih riječi (imenica + imenica, imenica + pridjev, imenica + broj), zamjenica i glagola, Kristijanović opisuje njihovu međusobnu ovisnost. Ta je sintaktička građa izložena u osam cjelina: o ovisnosti imenskih riječi, zamjenica, glagola i participa, priloga, prijedloga, veznika i uzvika.⁴¹ U potpoglavlju o imenskim riječima opisana je sintaksa padeža što je autor popratio nizom primjera o prijedložno-imeničkim svezama. U dodatku tomu poglavlju (*Von der Zeitbestimmung im Kroatischen, Von Hauptwörtern, die eine Stadt, ein Dorf, ein Land bedeuten*) prikazano je izricanje vremena i mjesta: imenuje doba dana (*poldan, polnoch*), dane u tjednu, mjesece kroz godinu,⁴² godišnja doba te blagdane.⁴³ Nadalje, opisuje se ovisnost prijedloga i imenica koje u određenome padežu iskazuju vremenski odsječak: akuzativ vremena (*kak dugo? – Czel meszecz ni sze iz poztelye ztal*); lokativ + prijedlog (*v-letu senyesze stern, ob /chez dan zpi, na vecher jé, po nochi sze klati*); dativ + k (*k-poldnevu*)... Mjesne relacije također su prikazane prijedložno-imenskim vezama:

40 „Die Wortfügung wird in drei Hauptstücke eingetheilt. Das erste Hauptstück wird von der Wortfügung der Uebereinstimmung: (Syntaxis concordantiae) das zweite von der Wortfügung der Abhängigkeit, (Syntaxis regiminis) und das dritte von der Wortfügung der Ordnung, oder von der Wortfolge (Syntaxis ordinis) handelt.“ I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 146.

41 1. *Von der Abhängigkeit der Nennwörter*
2. *Von der Abhängigkeit der Fürwörter*
3. *Von der Abhängigkeit der Zeitwörter*
4. *Von der Abhängigkeit der Mittelwörter*
5. *Von der Rection der Nebenwörter*
6. *Von der Rection der Vorwörter*
7. *Von der Rection der Bindenwörter*
8. *Von der Rection der Zwischenwörter.*

42 „Malobosichnyak ili pavlovschak, velyak (szvechen), szushecz (gregurjevschak), traven (jurjevschak), rosnyak (szviben) filipovschak, klaszen (ivanschak), szerven (jakopvschak), kolovosnyak (velikomeshnyk), rujen (jesenschak, malomeshnyak), liztopad, vezernyak (zimshak, vszeszvetschak), gruden (velikobosichnyak).“ I. KRISTIJANOVIĆ, *n. dj.*, str. 193-194.

43 Zamjetno je da nazive blagdana Kristijanović piše malim slovom: *badnyak, bosich, petrovo, velika mesha...*

A + *v/vu*: *idem v-Bech, vu hisu*

L + *vu*: *biti (ztati) vu varashu, vu gradu*

A + *chez*: *chez selo*

G + *iz*: *iz Latinzke zemlye*

D + *k-*, *proti*, *naproti*: *dojti k-varashu...*⁴⁴

Detalniji je i opis ovisnosti glagola i imenskih riječi koje označavaju predmet ili osobu (objekt) na koju se odnosi radnja kojoj predikat otvara mjesto: glagol *lyubiti* traži dopunu u akuzativu – *on lyubi mater szvoju*; imenski predikat izrečen imenicom u nominativu može se zamijeniti predikatnim instrumentalom – *oroszlan imenuje sze kraly chetveronosneh ztvorih* → *oroszlan imenuje sze kralyem chetveronosneh ztvorih*; supin zahtijeva dopunu u genitivu – *idem rib lovit*; izravni objekt u genitivu (partitivni genitiv) – *daj mi kruha*; slavenski genitiv – *neszmem mesza jezti...*

Dio o sintaksi završava poglavljem što govori o poretku riječi za koji autor kaže da je slobodan. I taj je dio gramatike podijeljen u osam kraćih potpoglavlja u kojima opisuje osnovne položaje pojedinih vrsta riječi unutar rečenice.

Četvrti dio gramatike (*Die Orthographie*) odnosi se na kajkavsku pravopisnu normu. Prije prikaza pravopisne problematike Kristijanović se obratio hrvatskoj intelektualnoj javnosti, posebno jezikoslovcima, uputivši kritiku zbog uvođenja novoga slovopisa. Naime, on smatra da ne postoji nijedna hrvatska riječ koja se ne bi mogla napisati već postojećim slovopisom. Uvođenje novoga slovopisa smatra potpuno nepotrebnim, tek kao iskaz nečije tvrdoglavosti ili pak požude za slavom.⁴⁵ U tome vidi i opasnost za jezičnu izobrazbu naroda.

Nakon te opće kritike jezikoslovne politike, pri čemu se poziva na ugledne jezikoslovce – Kopitara, Jambrešića te njemačkoga jezikoslovca Adelunga – slijede pravopisna pravila: opća pravila, pravila o bilježenju samoglasnika i suglasnika te pravila o pisanju velikoga slova.

44 I. KRISTIЈANOVIC, *n. dj.*, str. 198.

45 „Was auch die Triebfeder ihres dießfälligen Eifers seyn mag, ob Eigensinn oder Ruhmsucht...“ *Isto*, str. 230.

U odjeljku o samoglasnicima Kristijanović posebno naglašava ulogu naglasaka – hrvatski jezik zvuči ugodnije ako je svaki njegov slog pravilno naglašen,⁴⁶ a bilježenjem naglasaka izbjegle bi se nedoumice kod riječi koje se isto pišu, a razlikuju se po značenju (homonimija): *szad* i *szad* kao imenica koja znači *plod* nasuprot prilogu vremena; *gube* i *gube*, tj. gljive nasuprot 3. l. mn. glagola *gubiti*. Bilježenjem naglasaka stvorila bi se stalnost (*Consistenz*) u jeziku.

U potpoglavlju o suglasnicima autor smatra da je potrebno svaki glas jasno izgovarati bez obzira na poziciju unutar riječi (početna ili dočetna), a da je zamjenom fonema moguće promijeniti značenje riječi (*berem* – *perem*, *bolye* – *polye*, *drag* – *trag*), odnosno upozorava na razlikovnu ulogu fonema. Nadalje, autor se bavi nekim posebnostima u uporabi pojedinih glasova i njihovu bilježenju: *c* dolazi samostalno samo u stranim imenima, *y* dolazi kao sastavni dio dvoslova *dy*, *gy*, *ly*, *ny* (*rodyen*, *mozgyani*, *bolyi*, *zemlya*), grafem *x* bilježi se samo u stranim riječima i osobnim imenima kada ima vrijednost glasovne skupine *ks* (*Xaveri*, *Felix*), dok se u ostalim slučajevima bilježi kao troslov *ksz*.

Slijedi kraći osvrt na pravopisnu problematiku pisanja velikoga i maloga slova: osim uobičajenoga početka rečenice i vlastitih imena, velikim se slovom nastavlja nakon dvotočja – na početku nabranja kao i upravni govor. No, velikim se slovom pišu i posvojni pridjevi nastali od vlastitih imena: *Czeszarzko-Kralyevzka vojzka*, *Horvatzki jezik*.

Gramatika završava kratkim opisom podjele riječi na slogove te jednako kratkim napomenama o pisanju složenica, polusloženica te kratica.

Zaključak

Prema količini izložene gramatičke građe kojom se opisuje kajkavski književni jezik, *Grammatik der kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića nema samo vrijednost dijalektalne gramatike nego i normativno značenje. Opisom kajkavskoga fonemsko-grafemskog sustava, opisom morfologije, posebno morfoloških arhaizama, zatim glagolskih oblika,

46 „Die kroatische Sprache klingt angenehmer, wenn jede Sylbe mit dem ihr eigenthümlichen Tone ausgesprochen wird.“ *Isto*, str. 233.

podjelom i opisom nepromjenjivih vrsta riječi ova gramatika, bez obzira na manjkavosti, iscrpno opisuje kajkavski jezik. Naime, Kristijanovićev opis kajkavske sintakse ostao je na razini prikaza sintagmatskih odnosa, uglavnom kongruencijskih i rekcijskih pojavnosti te adverbijalnih značenja, bez detaljnije analize gramatičkoga ustroja rečenice te sklapanja i raščlambe rečenice prema složenosti i zavisnosti. Gramatika nema ni posebnih poglavlja o tvorbi riječi, nego se kroz morfološki prikaz mogu analizirati tvorbeni postupci i fonološki odnosi na tvorbenim šavovima. S obzirom na tu četverodijelnu strukturu, unutar koje prevladava morfologija, ova gramatika pripada starijim hrvatskim gramatikama.

U pristupu obradbi gramatičke građe autor je najčešće polazio od kratkih definicija koje razrađuje nizom napomena izdvajajući pritom posebnosti i odstupanja. Sva su pravila potvrđena primjerima iz jezične prakse. Stavljajući kajkavštinu u kontrastivni odnos prema njemačkomu jeziku, na kojemu je gramatika i pisana, ali i prema latinskomu, talijanskomu te francuskomu jeziku, gramatika ima i poredbeno značenje.

Iako je zamišljena kao potpuni jezični priručnik kojemu je 1840. godine dodan i rječnik (kajkavsko-njemački i njemačko-kajkavski rječnik *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*), gramatika nije imala znatnijega utjecaja na aktualnu jezikoslovnu politiku. Naime, tiskana je godinu dana nakon Babukićeve *Osnove slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (1836.), kojom je postavljen temelj daljnjoj standardizaciji na novostokavskoj osnovici. Stoga je Kristijanovićev jezikoslovni rad ostao samo „zakašnjeli romantičarski pokušaj opisa kajkavštine“⁴⁷. Iako je u nekim svojim stavovima ostao dosljedan do kraja života, ipak 1847. godine prihvaća Gajev pravopis, a od 1848. primjenjuje ga i u *Danici zagrebačkoj*.

Literatura

- BABIĆ, STJEPAN i sur., *Velika hrvatska gramatika: Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2007.

⁴⁷ D. STOLAC, *n. dj.*, str. 178.

- BARIĆ, EUGENIJA i sur., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- HAM, SANDA, *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2006.
- BRLOBAŠ, ŽELJKA, „Opis glagolskog vida u gramatikama hrvatskog kajkavskog književnog jezika“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34 (2008.), str. 39-61.
- JEMBRIH, ALOJZ, „Ignac Kristijanović i njegovo mjesto u kajkavskom književno-jezičnom krugu u 19. stoljeću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU*, Varaždin, knj. 12/13, 2001., str. 227-243.
- KOLENIĆ, LJILJANA, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčevićeve)*, Sveučilište J. J. Strossmayera, Pedagoški fakultet, Osijek, 2003.
- KRISTIЈANOVIC, IGNAC, *Grammatik der kroatischen Mundart*, Tisak Franz Suppan, Zagreb, 1837.
- LEWIS, KRISTIAN – ŠTEBIH, BARBARA, „Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnome jeziku“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30 (2004.), str. 107-119.
- LEWIS, KRISTIAN – ŠTEBIH, BARBARA – VAJS, NADA, „Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku“, *Filologija*, 46-47, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2006., str. 183-201.
- LONČARIĆ, MIJO, *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- MOGUŠ, MILAN, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1995.
- STOLAC, DIANA, „Deklinacija imenica u gramatici Ignaca Kristijanovića“, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, vol. 32, Zagreb, 1998. str. 177-183.
- ŠOJAT, OLGA, „Život i rad Ignaca Kristijanovića“, *Rad JAZU*, knj. 324., Zagreb, 1962., str. 63-114.

- ŠOJAT, OLGA, „Pregled hrvatske kajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma“, predgovor u knjizi *Hrvatski kajkavski pisci*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. I., Matica hrvatska, Zagreb, 1977., str. 11-69.
- ŠTEBIH, BARBARA, „Aneksni rječnik Ignaca Kristijanovića“, *Filologija*, časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 38.-39., Zagreb, 2002., str. 239-246.
- ŠTEBIH, BARBARA, „Kajkavska gramatika Ivana Vitkovića“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31, Zagreb, 2005., str. 329-353.
- VINCE, ZLATKO, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1990.
- VONČINA, JOSIP, „O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika“, *Suvremena lingvistika*, 27/28, Zagreb, 1989., str. 65-70.

DIE LETZTE KAJKAWISCHE GRAMMATIK – *Grammatik der kroatischen Mundart* von Ignac Kristijanović

Zusammenfassung

Grammatik der kroatischen Mundart von Ignac Kristijanović (1837) ist die letzte Grammatik, die das phonemische und graphemische System, die Morphologie und Syntax der kajkawischen Schriftsprache beschreibt. Definitionen und Erläuterungen sind in deutscher Sprache und gotischer Schrift geschrieben, während kajkawische Beispiele in alter Graphie geschrieben sind. In dieser Arbeit ist, neben der Strukturanalyse der Grammatik von Kristijanović in Bezug auf die Vorgehensweise des Autors bei der Bearbeitung des Grammatikstoffs, ihre Stellung in der Geschichte der kajkawischen Grammatiken bestimmt, sowie ihre Rolle und Einfluss auf standardsprachliche Prozesse die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhundert verliefen.

Schlüsselwörter: *Grammatik, kajkawische Schriftsprache, Geschichte der kajkawischen Grammatiken, alte Graphie, morphologische Archaismen.*